

بازخوانی و رقی از تاریخ فرهنگ آذربایجان^۱

حسین انزابی

اولین مدرسه ایران [به شیوه غیر حوزوی] دارالفنون است، که به همت و بر اثر اقدامات میرزا تقی‌خان امیرکبیر در سال ۱۲۵۶ هجری قمری برابر با ۱۲۱۸ هجری شمسی، در تهران تأسیس و در سال ۱۲۶۸ ق/۱۲۳۰ ش افتتاح شد.

پس از آن، با تأسی از برخی حرکت‌های فرهنگی کشورها، مدارس هم‌چون مدرسه‌های آرامنه، که در محدوده و اقلیت پیروانشان بوده، تأسیس شد. دومین مدرسه در اواخر سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار و دوران ولایتعهدی مظفرالدین‌شاه بوده در شهر تبریز افتتاح شد و «مدرسه تبریز» یا «مدرسه مظفری» به سال ۱۲۹۴ ق/۱۲۵۵ ش نامیده شد، سپس در سال ۱۳۱۰ قمری، به دستور لقمان‌الملک «مدرسه لقمانیه»، دایر می‌شود. البته این هر سه، ویژه فرزندان اشراف بوده‌اند.

سال‌ها بعد، یعنی در ۱۳۱۷ ق/۱۲۷۹ ش دومین مدرسه، در تهران، بعد از دارالفنون، به شیوه و نظام جدید به نام «طباطبائی» تأسیس می‌شود.

اما مایه مباحث برای آذربایجان اینکه در سال ۱۳۰۶ ق/۱۲۶۷ ش [به قولی ۱۳۱۱ = ۱۲۷۲ در محله شش‌گیلان تبریز،^۲ دومین مدرسه [در تبریز] به دست حاج میرزا حسن رشدیه، دایر شود و تحولی در این شهر به وجود می‌آورد. اما حاج میرزا حسن، درگیر مخالفت‌ها و دشمنی‌ها شده، پس از سال‌ها زحمت و خدمت در سال ۱۳۱۵ ق تکفیر شده مدرسه‌اش غارت در غارت شده و لعن شده و مورد طعن قرار می‌گیرد و ناچار به تهران مهاجرت می‌کند و با حمایت مظفرالدین‌شاه و امین‌الدوله زمینه ایجاد مدرسه‌ای را در تهران فراهم می‌کند که در سال ۱۳۲۰ [۱۳۱۸] ق/۱۲۸۰ [۱۲۷۸] ش به نام «مکتب» شروع به فعالیت می‌کند؛ ولی با توجه به مخالفت‌های داخل دربار دوام نمی‌آورد و به تعطیلی کشانده می‌شود. رفتارها با رشدیه تلخ شده او را به مسافرت و مهاجرت به عتبات عالیات [عراق و شامات] مجبور می‌کنند. بعد از این ماجراها نیز تبریز در امر مدرسه‌سازی همچنان در صدر بوده، چنانکه دومین مدرسه ملی‌اش یعنی «مدرسه کمال» در سال ۱۳۱۵ ق/۱۲۷۵ ش به همت و اراده ادیب ارباب آقا میرزاحسین، آغاز به فعالیت می‌کند و خوشبختانه در دور اول، پنج سال دوام می‌آورد.

از نشانه‌های بر فعال بودن مدرسه کمال در پنج سال آغازین، یکی از دانش‌آموختگان آن آقا میرزا تقی رضائی است. او در سال ۱۲۶۳ ش در تبریز متولد شد. تعلیمات ابتدایی خود را در مدرسه کمال تبریز [در همین نخستین پنج سال فعالیت] گذراند و آنگاه به تکمیل برخی معارف ادبی و اسلامی [تحصیل حوزوی] پرداخت. در سال ۱۲۸۴ ش به همت پیش‌کسوتان شبستر، مدرسه‌ای در این قصبه [شهر] تأسیس شد و دو فرد علمی، از جمله آقا میرزا تقی رضائی به سمت آموزگاری در آن مدرسه که به نام مؤسس و مدیر آن «افتخار» شناخته می‌شد و از طرفی معروف به مدرسه رشدیه شبستر بود - استخدام می‌شوند و نام برده تا سال ۱۳۰۸ شمسی آموزگار آن مدرسه بود. [تاریخ فرهنگ ارواق و اتراب، ۱۳۳۸ صص ۱۳ و ۲۲]

^۱ بخشی از این نوشته استدرآکی است بر مجموعه چاپ شده تحت عنوان یادداشت‌های فرهنگی مندرج در دوره دوم - شماره ۳ ص ۸۱۰.

^۲ شش‌گیلان: شش + گیل + ان، محله‌ای که چشمه‌های گانه جاری از تپه‌های شرق تبریز در این منطقه منشعب و به محلات تبریز روان می‌شده است.

در این سال‌ها، مدارس هم‌چون بصیرت، سعادت، صلابت، ادبیه تأسیس شدند و برخی از آن‌ها در سال ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ / ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲ (یعنی سال غارت مدارس)، مورد هجوم جاهلان قرار گرفتند و ویران می‌شدند و برخی دیگر همچون لقمانیه [دولتی] تا سال ۱۳۲۵ قمری و دو مدرسه آرامنه، یعنی مموریان و کاتولیک‌ها [که تحت حمایت خارجی‌ان بودند] بودند، نیز چند سالی دوام آوردند.

در آن چند سال با وجود دردسر و بحران، مدرسه‌ای در خاصه اتراب در ۱۳۱۸ ق / ۱۲۷۹ ش تأسیس می‌شود و دوام می‌آورد و به ظاهر از غارت در امان می‌ماند. خوش‌بختانه، نهضت ایجاد مدرسه در خطه آذربایجان بعد از سال ۱۳۲۳ ق / ۱۲۸۴ ش [قبل از صدور فرمان برقراری حاکمیت مشروطه] پویا بوده و مردم شاهد تأسیس مدارس در اردبیل (۱۳۲۳ ق)، خوی (۱۳۲۴)، ارومیه (۱۳۲۴)، و مدرسه نوبر تبریز (۱۳۲۳) و مدرسه حیات در سال (۱۳۲۷) در محله اهراب و لیل‌آباد از طریق هیئت فرهنگی این دو محله شروع به کار می‌کنند.

در این سال‌ها، پس از درگیری‌ها و غوغا و هجمه، مدرسه کمال با مدیریت آقای عبدالکریم شکول غفراللهه، که فردی فرهنگ‌دوست و خدمت‌گزار و متدین و متشرع بوده، فعالیت مجدد خود را از سال ۱۳۲۸ / ۱۲۸۸ آغاز می‌کند و با وجود برخی مخالفت‌ها و فتنه‌ها، که برای برچیدن این مدرسه بوده، تعلیمات ابتدایی پیش [۶ سال] رونق می‌گیرد و با افزودن کلاس‌های هفتم، هشتم و سپس نهم [دوره سه ساله مقطع اول دبیرستان] تا چند سال بعد از وفات مدیر مدرسه [۱۳۵۲ ش] دوام می‌آورد و آنگاه ساختمان مدرسه، که توسط خود مرحوم شکول احداث شده بود، جهت تعلیمات کودکان استثنایی به اداره آموزش و پرورش استان واگذار می‌شود و این است ماجرای دومین مدرسه، ملی [پنجمین مدرسه از سلسله مدارس] ایجاد شده و فعال و موفق در تبریز، که هشتاد سال در خدمت تربیت و تعلیم و پیش رفت فرهنگ دینی و عامه مردم آذربایجان و تبریز بوده است.

